

ეტყუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან

ტომი I

სტალინის სახელობის

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა

თბილისი 1956

კორნელი კეკელიძე

#1

I

დიდი ქართველი პოეტი და ჰუმანისტი საშუალო
საუკუნეებისა¹

1

საშუალო საუკუნეთა ბნელეთში, როდესაც ევროპული აზროვნება დანისლული იყო ცრუმორწმუნეობითა და რელიგიური ფანატიზმით, აღმოსავლური პოეზიის ჰორიზონტზე ენთება შუქურა, რომელიც ჰუმანიზმის მოახლოებას გვაუწყებს. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს სახელგანთქმული ქართული რომანტიული პოემა „ვეფხისტყაოსანი“, რომელმაც რამდენიმე საუკუნით უფრო ადრე ასახა, ვიდრე დასავლეთის რენესანსმა, ჰუმანური იდეები და კეთილშობილი მისწრაფებანი ადამიანისა. ვეფხისტყაოსანი მიეკუთვნება კაცობრიობის გენიის ისეთ ნაწარმოებთა რიცხვს, რომელთაც, მარქსის სიტყვებით რომ ვთქვათ, დღემდე შეუწარჩუნებია ნორმისა და შეუდარებელი ნიმუშის მნიშვნელობა.

„Habeant libri fatum suum“, — წიგნებს თავისი ბედი აქვსო, — იტყოდნენ ძველად რომაელები. ეს სიტყვები ყველაზე მეტად ვეფხისტყაოსანზე ითქმის. ჯერ იყო და მას აუმხედრდნენ ბნელეთის მოციქულები, კლერიკალურ-კონსერვატული წრის წარმომადგენლები, რომელნიც ებრძოდნენ მას სარწმუნოებრივ-მორალური პოზიციებიდან იმიტომ, რომ ის „არ ახსენებს სამებასა ერთ-არსულად“ და, როგორც „სამებაო“ ვითომცდა წიგნი, ოჯახურ მორალს ბღალავსო; ამის გამო ზოგი

¹ შემოკლებით დაბეჭდილია ჟურნალ „ბოლშევიკში“ 1937 წ. № 12, გვ. 57-72, სათარურით „რუსთაველი და მისი შემოქმედება“; წაკითხულია 1937 წლის 30 დეკემბერს საოპერო თეატრში შოთა რუსთაველის 750 წლისთავის აღსანიშნავად გამართულ რესპუბლიკურ საზეიმო სხდომაზე. მერე მოთავსებულია უნივერსიტეტის „შრომების“ IX ტომში.

თავისი უილაჯო ინტერპოლაციით და ინკრუსტაციით შეუბრალებლად სჯიჯგნიდა და ამახინჯებდა პოემის ნატიფ აღნაგობას, ზოგი კიდეც ულმობლად სდევნიდა მას და პირდაპირ აუტოდაფეს უმართავდა. მეორე ბანაკის წარმომადგენელნი ასეთი ბრალდების გასაბათილებლად სხვაგვარ უკიდურესობაში ვარდებოდნენ, როდესაც პოემაში „საღმრთო“ ნაწარმოებსა და „საღმრთო მიჯნურობას“ ეძებდნენ და იდეოლოგიურად რყვნიდნენ მას. XIX საუკუნეში რუსეთის ბიუროკრატიულმა ხელისუფლებამ პოემას ბრძოლა ნაციონალურ-პოლიტიკური პოზიციებიდან გამოუცხადა.

#2

ცარიზმის ცერბერები, რომელთაც დავალებული ჰქონდათ საქართველოში ისეთი პოლიტიკა ეწარმოებიათ „чтобы тело оставалось грузинское, душа-же была русская“, გულდამშვიდებით ვერ შეხვდებოდნენ ვეფხისტყაოსანს, რომელიც სწორედ „სულს“ აკაჟებდა ძალამიხდილ ქართულ სხეულში თავისი აფორიზმებით: „სჯობს სიცოცხლესა ნამრახსა სიკვდილი სახელოვანი“ და „ჭირსა შინა გამაგრება ასრე უნდა, ვით ქვითკირსა“. ამის შედეგი იყო, რომ წიგნი, „კაცთათვის საკითხავადა სურვილით მოსანდომები“, თაროებიდან ჩამოიღეს და გადააბარგეს სარდაფებში, სადაც ის იმდენად იქნა დავიწყებული, რომ დღეს ჩვენ წარმოდგენაც კი არა გვაქვს იმისა, თუ როგორ, რა კილოზე კითხულობდნენ სახელოვან პოემას ჩვენი წინაპრები. ზედმეტი იყო ლაპარაკი პოემის მეცნიერულ შესწავლაზე, როდესაც რუსთველოლოგიური შტუდიები არაღეგარულ საქმედ ითვლებოდა; შეუძლებელი იყო ოცნება ტექსტის კრიტიკულ გამოცემაზე, როდესაც მისი დაბეჭდვა ხშირად უსინდისო სპეკულაციისა და კომერციის საქმედ ხდებოდა.

უკეთესი არ იყო მდგომარეობა არც მენშევიკების ხანმოკლე ბატონობისას; ეს ვაჟბატონები პოემას, როგორც ფეოდალური ეპოქის ნაწარმოებს, ნიჰილისტურად უდგებოდნენ და ისეთ წიგნად თვლიდნენ, რომელსაც მხოლოდ „უსაქმო“ კაცი თუ მოჰკიდებდა ხელს.

ჩამოჰკრა დიდი ოქტომბრის განმათავისუფლებელმა ზარმა; სოციალისტური რევოლუციის აზვირთებულმა ტალღამ წალეკა ის სიბინძურე, რაც დაგროვილი იყო ჩვენს სინამდვილეში, და კაშკაშა კენჭებივით გამოამხეურა ძვირფასი მარგალიტები გარდასული კულტურული მემკვიდრეობისა. დაიწყო ახალი ხანა კერძოდ, რუსთველისა და ვეფხისტყაოსნის ისტორიაში; შოთა და მისი გენიალური ნაწარმოები მშრომელთა მასამ თავის საკუთრებად გამოაცხადა. ეს გასაგებია: მხოლოდ პროლეტარიატს და მის ავანგარდს — კომუნისტურ პარტიას შეუძლია ღირსეულად დააფასოს და მოიხმაროს კლასიკური მემკვიდრეობის ყველა ღირსშესანიშნავი მონაპოვარი, პროლეტარიატის დიქტატურის პირობებში გახდა შესაძლებელი რუსთველის გამოვლინება, მისი შეფასება, შესწავლა და

კრიტიკული გამოცემა. მხოლოდ და მხოლოდ კომუნისტური პარტიის ნაციონალურმა პოლიტიკამ მოგვცა ქართველებს შესაძლებლობა ჩვენი ღირსეული შვილის დანახვისა და მისი უბადლო ნაწარმოებით დატკობისა. სოციალისტური კულტურის მშენებლობის პროცესში ჩვენ გვერდს ვერ ავუხვევთ წარსული კულტურის კლასიკურ ნიმუშებს, რადგანაც, თანახმად მარქსიზმის კლასიკოსების მოძღვრებისა, „მხოლოდ კულტურის ზუსტი ცოდნით, რომელიც შექმნილია კაცობრიობის მთელი განვითარებით, მხოლოდ მისი გადამუშავებით შესაძლოა პროლეტარული კულტურის მშენებლობა“. 20 აგვისტოს დადგენილებამ, — რუსთველის 750 წლისთავის შესახებ, — რომელმაც უდიდესი გამოხმაურება ჰპოვა ჩვენს კავშირში და კერძოდ საქართველოში, მკვდრეთით აღადგინა გენიალური პოეტი და ყოველნაირად უზრუნველყო მისი ქმნილების მეცნიერული შესწავლა და გამოყენება ახალი, სოციალისტური კულტურის მშენებლობის საქმეში.

#3

ამრიგად, „კეთილმა სძლია ბოროტსა“, პოეტის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ისტორიული უსამართლობა გამოსწორდა და ხალხს დაუბრუნდა ის, რაც მას ეკუთვნოდა.

2

ვეფხისტყაოსნის სახით ჩვენ მსოფლიო მნიშვნელობის ნაწარმოებთან გვაქვს საქმე. პოემის ინტერესს ჰქმნის პირველ ყოვლისა, მიმზიდველი ამბავი, რომელიც თავიდან ბოლომდე შეუწელებელი ინტერესით იკითხება, იქამდის, რომ ერთ-ერთი მისი მიმბაძველი პოეტი იძულებული იყო ეთქვა: „მისთა ამბავთა უამე კაცს რამცა გაეგონება?“ მისადმი ინტერესს ჰქმნის შემდეგ ისიც, რომ ნაწარმოები სავსეა პოეტური გამოთქმებით, ღრმა-აზროვანი აფორიზმების, სენტენციების, ფილოსოფიური და მორალურ-დიდაქტიკური ხასიათის საინტერესო დებულებათა მარგალიტებით; ამ მხრივ მართალი იყვნენ მომდევნო საუკუნეთა პოეტები, როდესაც წერდნენ: „რუსთველი სიბრძნის ტბა არის“, „შოთა ზის სიბრძნის ეტლზედა“, „სიბრძნით სავსემან რუსთველმან აქო ნესტან და ტარია“. ეს ღრმა აზრები, აფორიზმები და სენტენციები შეადგენენ სიბრძნისა და ყოფაცხოვრებითი გამოცდილების დაუშრეტელ წყაროს, რომელშიაც თითოეული პოულობდა იმას, რაც მისთვის იყო საჭირო; ცხარე კამათში თეიმურაზთან ტყუილად კი არ ამბობს დღევანდელი ჩვენი იუბილარი:

საქართველო სავსე არის, ჩემი წიგნი ყველგან გაჰქუხს,
ვის ლხინი აქვს, მას უბნობენ, ანუ გული ვისაც უწუხს;

მხიარულად წაიკითხვენ, მასზედ თვალნი არვის უწუხს,

რადღა ვთქვათ ნაწარმოების გარეგანი, მხატვრული გაფორმების შესახებ? ამ მხრივ პოემის ავტორი გახდა არაჩვეულებრივი კრძალულებისა და თაყვანისცემის საგნად. საკმარისია, გავიხსენოთ თუნდაც ის ფაქტი, რომ შემდგომ საუკუნეთა პოეტები თავიანთ თხზულებათა შესავალში შთაგონებისათვის მიმართავენ არა მუზეებს, არამედ „დიდი რუსთველის“ სახელს, რადგანაც, მათი აზრით, რუსთველს „ქართველთა ენით მელექსე ვერ შეედარების“ ვერავინ, არც არავინ უნდა იწუხებდეს თავს მელექსეობის დარგში, ვინაიდან, „მისის ლექსების მკითხველსა სხვა რადმცა მოეწონების?“ მელექსეობის დარგში ჩვენი პოეტი შეუდარებელი ოსტატია; „მთქმელი და გამომეტყველი მისებრი არსად არია“, ასეთი იყო საერთო რწმენა წარსულშიც. საოცარია არაჩვეულებრივი სიმდიდრე მისი ლექსიკური მარაგისა, რომელიც აღებულია როგორც მწიგნობრული ლიტერატურიდან, ისე ცოცხალი ხალხური მეტყველებიდან. სიტყვათა განსაკუთრებულ წყობას პოეტი მიმართავს მუსიკალობისა და ტონური შთაბეჭდილების გაძლიერებისათვის. ამ მხრივ მკითხველის სმენას ატკბობს სიდიადე ეპიკური სტილისა, რომელიც დინჯია და ნაზი, როგორც საქართველოს ველები, ხან კი ქუხს ლამაზად შეკინძული ფრაზებით, როგორც პოეტის სამშობლოს მთებიდან მოვარდნილი ჩანჩქერი. სიტყვათა

#4

ოსტატური შერჩევით და ბგერითი მასალის თავისებური კომბინაციით პოეტი მკაფიოდ გამოხატავს, ერთი მხრით, ფეოდალური არისტოკრატის აღვირაწყვეტილ, დარდიმანდ ყოფას, ხოლო, მეორე მხრით, ცხოვრების ჭირვარამით დამძიმებულ განწყობილებას. ავტორის მიერ ხმარებული მეტაფორების, მოსწრებული შედარებების და პარალელიზმების სიუხვე და მრავალი სახეობა აკუთვნებს მას შეუდარებელ ადგილს მსოფლიო ლიტერატურაში; ამ მხრივ ის სიტყვის ნამდვილი ჯადოქარია. სავსებით გულწრფელი იყვნენ მისი მემკვიდრენი მხატვრული სიტყვის დარგში, როდესაც თეიმურაზ II პირით ასკვნიდნენ:

ვეფხისტყაოსნის ლექსები სხვა ლექსთა გამკიცხველია,

საქართველოსა კაცთათვის სატრფო და სასურველია.

დღეს ვეფხისტყაოსანი „სატრფო და სასურველია“ არა მარტო „საქართულოსა კაცთათვის“, მან უკვე გადალახა საქართველოს საზღვრები, ის მთელი ჩვენი საბჭოთა კავშირის უდიდესი პოეტური ნაწარმოების ოქროს ფონდში შედის, ის, იმ მშვენიერი თარგმნებით, რომლებიც საბჭოთა სინამდვილეში შესრულდა, „სატრფო და სასურველი“ ხდება აგრეთვე ევროპისა და მთელი

კაცობრიობისათვის.

3

რა პირობებში რა კულტურულ გარემოში წარმოიშვა ეს თხზულება, რაგვარ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ნაყოფია ის? მართალია თუ არა ამ რამოდენიმე წლის წინათ გამოთქმული აზრი, ვითომც რუსთველი „не есть достижение предшествующей эволюционно развивавшейся история феодальной письменной литературы... Он появился только метеор и не пмееет в письменности никаких преддосылок, в равной мере не пмееет ничего общего с общественным мнением и общественным ипровозаревпем Грузия, выявленных и письменных поматниках литературы, ни идеологически, ни формально“ (Акад. Н. Я. Марр, - В тунике ли история материальной культуры? стр. 34, 1933 г.)

აი საკითხები, რომელთაც გვერდს ვერ აუვლის ვერავინ, ვისაც სურს შეიგნოს და გაითვალისწინოს ვეფხისტყაოსნის რაობა.

მწერალი, ისე მოწყვეტილი თანამედროვე საზოგადოებრივსა და კულტურულ ნიადაგს, როგორც ეს ნაგულისხმევია მოყვანილ ციტატაში, წარმოუდგენელია; არარაისაგან თვით მშვენიერი ვენერაც არ გაჩენილა, მითოლოგიით, ის აქაფებული ზღვის წიაღიდან გამოვიდა, — მით უმეტეს არარაობისაგან, მეტეორივით ვერც ჩვენი მშვენიერი პოემა გაჩნდებოდა. ვეფხისტყაოსანი ნაწარმოებია ქართული ფეოდალური ლიტერატურის კლასიკური პერიოდისა, რომელიც მეათე საუკუნიდან მეცამეტის ნახევრამდე გრძელდება. რუსთველი პროდუქტია თავისი ეპოქისა, ის ფოკუსია, რომელშიც გარდატყდა კულტურული მიღწევები ფეოდალური საქართველოსი. მისი ხანა ის ხანაა, როდესაც ყოველი მხარე ქართველი ერის ცხოვრებისა, — პოლიტიკური, სოციალ-ეკონომიკური

#5

და კულტურული, — განვითარების უმაღლეს საფეხურს აღწევს.

მეათე საუკუნის გასულიდან, არაბთა ბატონობის შესუსტებისა, მოსახლეობის ზრდისა და სამეურნეო ცხოვრების ამოძრავების გამო, იწყება გაერთიანება მანამდე დაქსაქსული ფეოდალური ერთეულებისა საქართველოში. პროცესი გაერთიანებისა სრულდება მეთორმეტე საუკუნის პირველ მეოთხედში, დავით აღმაშენებლის დროს, ძლიერი ფეოდალური მონარქიის შექმნით,

რომელიც თამარ მეფის დროს გადაჭიმული იყო შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე, კავკასიის მწვერვალებიდან თითქმის არაქსამდე, დარუბანდიდან არზრუმ-ტრაპიზონამდე. ამ მონარქიას ძალაუნებურად ანგარიშს უწევენ წინააზიის საერთაშორისო პოლიტიკის რთულ საკითხებში, ამ საკითხებში ის ხშირად შუამავლისა და მომრიგებლის როლშიც კი გამოდის, მასთან კავშირს ეძებენ დასავლეთ-ევროპის ჯვაროსნები, იერუსალიმის კოროლები, ბერძენთა კომნენები, სელჯუკიანთა სულტანები, ეგვიპტის მამულუკები, აზერბაიჯანის ათაბეგები და ხვარამზის შაჰები. გაერთიანებული სახელმწიფოს სათავეში დგას მონარქი, „მეფეთა მეფე“, რომლის განკარგულებაშია სათანადო ვეზირების ხელქვეით, მმართველობის მოქნილი და ელასტიური აპარატი. მონარქის პერსონა იმდენად დიდ შთაბეჭდილებას ახდენდა ქვეშევრდომებზე, რომ მას „ღვთისა სწორს“ და „მზის სწორს“ უწოდებდნენ. მონარქის ხელისუფლება, რომელიც, სასტიკად დაცული ლეგიტიმიზმის პრინციპისა და მიხედვით მემკვიდრეობით გადადიოდა ბაგრატიონთა დინასტიაში, ეპოქის შეხედულებით, მესიანური, ღვთაებრივი წარმოშობისა იყო, რის გამო ის სიცოცხლეშივე აპოთეოზის შარავანდედით იმოსებოდა. სახელმწიფოს სადარაჯოზე იდგა: დავით აღმაშენებლის მიერ ყივჩაღებისაგან შექმნილი მუდმივი რეგულარული არმია, რაინდთა ან „მოყმეთა“ რთული კორპორაცია, რომლის დროშაზე სახელმწიფოსა და მეფისათვის „სამსახური“ და თავდადება აღინიშნებოდა, და ბოლოს ფეოდალების მიერ თავიანთ სამფლობელოთაგან გამოყვანილი ლაშქრობა. ყოველივე ამის გამო საქართველოს გარეშე მტრები ახლა ვეღარ ავიწროებენ, როგორც წინათ, პირიქით — შეტევაზედაც გადადის: მახვილი მამაცურად განწყობილი მეზრძოლი ფეოდალებისა, რომელნიც ხელისუფალთ შემდეგი სიტყვებით მიმართავდნენ ხოლმე: „არა არს ღონე დარჩომისა ჩვენისა თვინიერ ლაშქრობისა“, ხშირად ირანის შორეულ პროვინციებშიც კი, თითქმის ხვარასნამდე, იჭრებოდა.

ფეოდალური მონარქიის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში წამყვანი როლი ეკუთვნოდა ფეოდალურ კლასს — საეროსა და სასულიეროს. იყვნენ ფეოდალები მსხვილნი და წვრილნი, დიდგვარიანნი, დიდებულნი, თავადნი, ციხე-ქალაქის მფლობელნი და მსახურეულნი. მათ შორის წარმოებდა განუწყვეტელი ბრძოლა და კინკლაობა წოდებრივ პრივილეგიათა და უპირატესობათა მოსაპოვებლად და შესანარჩუნებლად. დიდგვარიანი ფეოდალები ებრძოდნენ არამარტო ერთიმეორეს, არამედ მათი აღვირახსნილობის შემზღუდველ მონარქიულ ხელისუფლებასაც, იქამდის, რომ, თამარ მეფის დროს, მაგალითად, მათ მოითხოვეს მონარქის უფლების თავის სასარგებლოდ შეზღუდვა და

თავისებური პარლამენტარიზმის შემოღება. ამ ბრძოლიდან გამორიცხული არ იყო ეკლესია და მისთა წარმომადგენელი. ძლევამოსილი მონარქიის შექმნასთან დაკავშირებით, ეკლესია, რომელიც სახელმწიფოებრივი მექანიზმის ერთ-ერთ ორგანოდ გადაიქცა, ჰკარგავს იმ განსაკუთრებულ გავლენასა და მნიშვნელობას, რომელიც მას მეათე საუკუნემდე ჰქონდა მოპოვებული. ამ ძალაუფლებას ის უნებლიეთ უთმობს საერო ფეოდალების წარმომადგენელთ, რომელზედაც უმთავრესად ეყრდნობა მონარქიის ხელისუფლება და რომელნიც პირველ რიგში წინაურდებიან. სხვა სოციალურ კატეგორიათა შორის აღინიშნებიან: გლეხები და მონები, რომელნიც ფეოდალური კლასის ექსპლოატაციის ობიექტს წარმოადგენენ, სხვადასხვა პროფესიის ხელოსნები, განსაკუთრებით კი ვაჭრები. აღნიშნულ ეპოქაში კარგადაა შეგნებული როგორც ფულის ღირებულება, ისე ვაჭრობის მნიშვნელობა; ამით აიხსნება ის ყურადღება, რომლითაც სარგებლობენ ვაჭრები საზოგადოებრივ-სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში და რომელიც იქამდე მიდის, რომ დიდი ვაჭარი ზანქან ზორობაბელი იგზავნება ჩრდილო კავკასიაში თამარის საქმროდ არჩეულის გიორგი რუსის თბილისში ჩამოსაყვანად; ამით აიხსნება ისიც, რომ ვაჭრებს ვეფხისტყაოსანშიაც საკმაოდ მნიშვნელოვანი ადგილი აქვთ დათმობილი.

პოლიტიკური და სოციალური ცხოვრების განვითარებისა და გართულების გამო აღნიშნული პერიოდის ქართული ფეოდალიზმი შედის ახალ ფაზაში, რომელსაც „პატრონ-ყმობა“ ეწოდება. პატრონ-ყმური სისტემა შეადგენდა საფუძველს როგორც სოციალური, ისე პოლიტიკური ცხოვრებისას. იმ დროში იშვიათად მოიპოვებოდა ისეთი ადამიანი, რომელიც ამ ურთიერთობის გარეშე დარჩენილ იყოს. დამახასიათებელია ის გარემოება, რომ ერთი და იგივე პირი ერთსა და იმავე დროს, როგორც ვეფხისტყაოსანშიაც არის გამოვლენილი, შეიძლება ყოფილიყო პატრონიც (ერთის) და ვასალი ან ყმა (მეორის). პატრონყმური სისტემით ნაგულისხმევ დამოკიდებულებათა ძირითად მოტივს შეადგენდა ვასალის, ყმის „სამსახური“ თავისი პატრონის, სუზერენის წინაშე. ამ „სამსახურის“ საფუძველზე იქმნებოდა რაინდობა ან მოყმეობა თავისი კორპორატიული ეტიკეტითა და წოდებრივი ტრადიციებით. რაინდობამ თავისი კოდექსით ხელი შეუწყო საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ქალის პიროვნებისა და ღირსება-მნიშვნელობის განდიდებას; ქალისადმი კრძალულებამ, მის წინაშე ქედისა და მუხლის რაინდულმა მოდრეკამ, სხვა ფაქტორებთან ერთად, წარმოშვა ჩვენში „ქალის კულტი“, რომელიც დამახასიათებელია განსაკუთრებით კლასიკური ხანისა; ამ კულტის ყველაზე ძლიერი გამომხატველი სწორედ ვეფხისტყაოსანია.

ძლიერი მონარქიის ჩამოყალიბებამ ხელი შეუწყო ეკონომიური ცხოვრების განვითარებას. შიგნით შედარებით მოწესრიგებული და გარეშე მტერთა თავდასხმა-მძლავრობისაგან უზრუნველყოფილი და მოსვენებული სახელმწიფო

ყოველგვარ პირობებსა ჰქმნის ეკონომიური განვითარებისათვის. ამ ხანაში ადგილი აქვს ვაჭრობისა და სავაჭრო კაპიტალის არაჩვეულებრივ ზრდას; გაერთიანებულ საქართველოში მძლავრად შეიგრძნობოდა მსოფლიო ბაზრის მაჯისცემა, რაც გამოწვეული იყო საქართველოს მაშინდელი საერთაშორისო მდგომარეობით და მისი სავაჭრო გზების განსაკუთრებული მიმართულებით.

#7

სავაჭრო ურთიერთობა ამ დროს საქართველოს აქვს დასავლეთით — ბიზანტიასთან, მახლობელ აღმოსავლეთში — ბაღდადთან და ალექსანდრიასთან, — მოვიგონოთ ამის გამო ვეფხისტყაოსანში ბაღდადელ და ეგვიპტელ ვაჭართა ადგილი, ხოლო შორეულ აღმოსავლეთში — ცენტრალურ აზიასა და ინდოეთთან. შორეულ აღმოსავლეთთან კავშირი სამი გზით ხორციელდებოდა: ერთი — მდინარე მტკვრისა და კასპიის ზღვით, მეორე — დვინისა და სპარსეთით, მესამე — ე. წ. ხუმარ-მაჯარის ტრაქტით (ჩრდილო კავკასიით). აღნიშნული გზებისა და იტალიური ქალაქების აღმოსავლეთისაკენ სავაჭრო ექსპანსიის მეოხებით საქართველო მსოფლიო ვაჭრობის ორომტრიალში ებმება, რაც იწვევს გზების გაყვანას, ხიდებისა და ქარვასლების შენებას. ვაჭრობასთან ერთად შესამჩნევად წინაურდება ხელოსნობა, განსაკუთრებით კი საქალაქო ცხოვრება, ამ მხრივ საკმარისია მოვიგონოთ ვეფხისტყაოსნის გულანშარო და მისი კომერციული სახე. მაგრამ ფეოდალური სტრუქტურის მასაზრდოებელ მთავარ ძარღვს შეადგენდა მაინც მიწათმოქმედება, რომლის განვითარების მიზნით გაჰყავდათ სხვადასხვა გვარისა და სისტემის სარწყავი არხები. მეზობლებთან ხშირი ომებისა და ლაშქრობის შედეგად სახელმწიფოში შედიოდა დიდძალი სამხედრო დოვლათი და ალაფი, აგრეთვე რეგულარული, ყოველწლიური სამხედრო გადასახადი, ხარკი. იმის დასახასიათებლად, თუ რამდენად გაიზარდა, შედარებით წინა ეპოქასთან, ქვეყნის ეკონომიური ძლიერება და მატერიალური კეთილდღეობა, საყურადღებოა ის ფსიქოლოგიური განწყობილება, რომელიც თავს იჩენს თამარის ისტორიკოსის, რასაკვირველია, უზომოდ გაზვიადებულ სიტყვებში: „გააზნაურდეს ქვეყნის მოქმედნი“, ესე იგი — მიწის მუშაკნიო, „იყო მდიდრად ესე სამეფო, რომელ აზნაურისა ყმანი მათთა პატრონთა სწორად იმოსებოდესო“.

რუსთველის ეპოქაში ჩვენ ვხედავთ განათლება-მეცნიერების, ხელოვნების და ლიტერატურის, საერთოდ მთელი კულტურული ცხოვრების ისეთ მძაფრ და არაჩვეულებრივ ზრდა-აყვავებას, რომ ამ ეპოქას სამართლიანად კლასიკური ან, მხატვრულად რომ ვთქვათ, „ოქროს ხანა“ ეწოდება. კულტურის ასეთი აყვავება გამოიწვია, პირველ ყოვლისა, ქვეყნის საწარმოო ძალთა და მეურნეობის განვითარებამ, სოციალური ურთიერთობის გართულება-გაღრმავებამ და

პოლიტიკური ცხოვრების უჩვეულო, უმაგალითო სიმაღლეზე ასვლამ, რის შესახებ ზემოთ იყო ლაპარაკი. მეორე მხრით, კულტურის აღორძინებას ხელს უწყობდა მეცენატობა, რომელიც ამ დროის დამახასიათებელია. მეფეები ხშირად თვით იძლევიან მეცნიერისა და განათლებული ადამიანის (დავით აღმაშენებელი) მაგალითს, თავს უყრიან სამეფო კარზე პოეტებსა და მწერლებს, რომელთაც ყოველნაირად უზრუნველყოფენ; აგზავნიან საზღვარგარეთ (ბიზანტიაში) სწავლის მისაღებად ახალგაზრდებს, იბარებენ იქიდან განათლებულ ქართველ მოღვაწეებს და ხელს უწყობენ მათ საგანმანათლებლო-მეცნიერულსა და ლიტერატურულ მუშაობაში, ჰქმნიან და დახმარებას უწევენ სხვადასხვა კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებებს. ასე მაგალითად, ახლა ფართოდ იმლება პირველდაწყებითი და საშუალო სასწავლებლის ქსელი, საფუძველი ეყრება იყალთოს უმაღლეს სკოლას, აკადემიას

#8

აგრეთვე — ასეთსავე აკადემიას გელათში, რომელიც, ისტორიკოსის ცნობით, „მეორე ათინად“ იქცა. საზღვარგარეთ, ბიზანტიის სხვადასხვა პუნქტში საფუძველი ეყრება მწიგნობრულ ცენტრებს, როგორიცაა ათონის, შავიმთის, პალესტინის და პეტრიწონის სავანეები, სადაც ყალიბდება სპეციალური ლიტერატურული სკოლები, რომელნიც თავისებურად უდგებიან ბიზანტაური კულტურის ათვისების საკითხს. ამ მხრივ ხაზი უნდა გაესვას პეტრიწონის სავანეს — დღევანდელს ბულგარეთში, და აქვე ბიზანტიურ ყაიდაზე ჩამოყალიბებულ სემინარიას, სადაც მეცადინეობა მხოლოდ და მხოლოდ ქართულ ენაზე წარმოებდა.

კულტურულ აღორძინებას განსაკუთრებით ხელი შეუწყო იმ გარემოებამ, რომ საქართველო იმყოფებოდა ორი დიდი კულტურული ნაკადის — დასავლეთით ბერძნულის და აღმოსავლეთით ირანელის — გზაჯვარედინზე. როდესაც ბერძნული კულტურის შესახებ ვლაპარაკობთ, მხედველობაში უნდა გვქონდეს ორივე მისი შტო: ძველი კლასიკური, ელინური, და საშუალო საუკუნეების, ბიზანტიური.

კლასიკურ-ელინური კულტურის ელემენტებს საქართველო ისრუტავდა ჯერ კიდევ არაბეთის გზით, სადაც ეს კულტურა გარკვეული ისტორიული პირობების გამო, შედარებით ადრე გადაბარგდა, განსაკუთრებით კი ამ მზიური, ლაღი, ამქვეყნიური, ჰუმანური და ოპტიმისტური კულტურის შეთვისებისათვის ხელსაყრელი პირობები ჩვენში სწორედ რუსთველის ხანაში დადგა. საქმე ისაა, რომ სოციალურ-ეკონომიური და პოლიტიკური ცხოვრების აყვავებამ ოპტიმისტური განწყობილება დაბადა, ამიტომ შენელდა გაჭირვება-

დაკნინებისაგან გამოწვეულ პესიმიზმთან დაკავშირებული ასპექტიზმი და ასპექტიკური მიმართულება წინა პერიოდის ცხოვრებისა. ფეოდალურმა საზოგადოებამ თვალი და გული ზეციური სამყაროდან ქვეყნად ჩამოუშვა, შეიგნო ამქვეყნიური ცხოვრების ღირებულება და მშვენიება, იმაში დაინახა იდეალი, რომელიც ადამიანის დანიშნულებას შეშვენის, ერთი სიტყვით — შეიმუშავა ჰუმანური იდეალები და მისწრაფებანი, ის, რის მატარებელი და მქადაგებელი ელინური, კლასიკური კულტურა იყო. მართლაც, საკმარისია თვალი გადაავლოთ ამდროინდელ საისტორიო და მხატვრულ ძეგლებს, და თქვენ დაინახავთ, რომ ისინი აჭრელებულია ელინურ ფილოსოფოსთა ციტატებით, ილიადა და ოდისეას გმირთა სახელებით, პლუტარქის, თუკიდიდეს და სხვა ისტორიკოსთა ექსცერპტებით. ელინური მითოლოგიის წარმტაცი თქმულებებით; ერთი სიტყვით, ამ ხანაში თქვენ უკვე სუნთქავთ ძველი ელადით და მისი სულით.

მაგრამ საქართველო ამ დროს მაინც ქრისტიანული ქვეყანა იყო და ამიტომ მას მეტი იდეოლოგიური კავშირი საშუალო საუკუნეების ბიზანტიასთან ჰქონდა. კულტურულ-საგანმანათლებლო მოძრაობამ, რომელმაც თავი იჩინა ბიზანტიაში მეათე საუკუნიდან, ჩაითრია, სხვათა შორის, საქართველოც. ბერძნები, ცნობილია, თავისთავს, როგორც კულტურის მატარებელს, ელინებს უწოდებდნენ, სხვებს კი, კერძოდ ქართველებსაც, — ბარბაროსებს. არაჩვეულებრივად განვითარებული ნაციონალური თვითშეგნება ამ დროის ქართველებისა მათგან მოითხოვს ჩამოიშორონ ეს სათაკილო სახელწოდება

#9

და კულტურულად გვერდში ამოუდგენ ბიზანტიელებს. მათ მიზნად დაისახეს ზუსტად და მთლიანად ამოსწორონ ბიზანტიური მეცნიერება, ფილოსოფია, ხელოვნება, ლიტერატურა, ერთი სიტყვით — კულტურა. ამ მიზნით ითარგმნა ღირსშესანიშნავი თხზულებები თეოლოგიიდან, ფილოსოფიიდან და მეცნიერების სხვადასხვა დარგიდან, როგორიცაა: იურისპრუდენცია, მათემატიკა, ბუნებისმეტყველება, მედიცინა, გრამატიკა, განსაკუთრებით კი ასტრონომია და ისტორია. მოკლე დროში ბიზანტიური კულტურით დაინტერესებამ ისეთი ეფექტი მოგვცა, რომ ქართველები სრული შეგნებით ამბობენ: ჩვენმა მწიგნობრებმა და მოღვაწეებმა „ნაკლულევანება ენისა ჩვენისა აღავსეს და რომელნი ესე ბარბაროსად წოდებულ ვიყვენით ელინთა მიერ, უსწავლელობისათვის და უმეცრებისა ჩვენისა, მათთანავე აგვრაცხნეს სიბრძნითა თვისითაო“.

ბიზანტიის გარდა საქართველო რუსთაველის ხანაში გარკვეულ კულტურულ ურთიერთობაში იმყოფება ირანთანაც. ახალ-ირანულ კულტურას საქართველო ეცნობა განსაკუთრებით მეათე საუკუნიდან; ამ გარემოებას, გეოგრაფიული სიახლოვის გარდა, ხელს უწყობს აგრეთვე ის რთული

პოლიტიკური ურთიერთობა, რომელიც იკვანძება, ყოველ შემთხვევაში XI საუკუნის დასაწყისიდან. ეს ნაცნობობა ძლიერდება XII საუკუნიდან ორი მომიჯნავე პროვინციის მეოხებით. რომელნიც წარმოადგენდნენ ირანული კულტურისა და ლიტერატურის ცენტრს. ესენია: არანი (აზერბაიჯანი) და შარვანი, რომელიც მთელი ორი საუკუნე საქართველოსთან ვასალურ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდა. ირანული პოეზიის გამოჩენილი კლასიკოსების — ფირდოუსის, გურგანის, ხაკანის, ნიზამის, ონსორის და სხვ. — ციტატები უკვე XI-XII საუკუნიდან მოჰყავთ ქართული მხატვრული და ისტორიული ლიტერატურის ძეგლებში, ხოლო ზოგიერთი ამ კლასიკოსთაგან ითარგმნება კიდევ. იცნობდნენ ქართველები აგრეთვე სუფიზმის სახელით მონათლულ ფილოსოფიურ მიმართულებას, რომელსაც ახასიათებს ღვინისა და სიყვარულის კულტი და რომელიც თავს იჩენდა ზოგიერთ სამეფო პირთა ცხოვრებაში (ლამა გიორგი). საქართველოში ფეხს იკიდებს პოეზიის მძლავრი ნაკადი უპირატესად რაინდულ-საგმირო და რაინდულ-რომანული ჟანრის ნაწარმოებთა სახით; ასე რომ, გარკვეულ სოციალურ-ეკონომიურსა და პოლიტიკურ-კულტურულ პირობებში, ჩვენში ისახება მხატვრული საერო ლიტერატურა, რომლის მსგავსი არცერთმა სხვა საქრისტიანო ქვეყანამ ამ დროს არ იცის.

ჩვენ მოვხაზეთ ზოგადად და მოკლედ ის პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიური და კულტურული გარემო, რომელმაც წარმოშვა, აღზარდა და მოამწიფა რუსთველის გენია. ვისაც გულდასმით შეუსწავლია, ერთი მხრით, საქართველოს ისტორია კლასიკური ხანისა, მეორე მხრით - ვეფხისტყაოსანი, იმას არ შეუძლია არ შენიშნოს რომ რუსთველი არის ღვიძლი შვილი თავისი დროისა, ის არის „ხორცი ხორცთაგან და ძვალი ძვალთაგან“ თავისი ეპოქისა.

4

რუსთველის ეპოქის ქართული კულტურა ცნობილი და აღიარებულია როგორც დასავლეთში, ბიზანტიაში, ისე აღმოსავლეთში, ირანში. ბიზანტიაში ბერძნები უკვე XI საუკუნეში იძულებული ხდებიან ერთ-ერთ ქართველ მწიგნობარს განუცხადონ: „დაღაცა-თუ ნათესავი ხართ ქართველნი, სხვითა

#10

ყოვლითა სწავლულებითა სრულიად ბერძენნი ხართ“, ხოლო აღმოსავლეთში გამოჩენილი პოეტი XII საუკუნისა ხაკანი ერთ-ერთ თავის ოდაში ამბობს: „აფხაზეთის (იგულისხ. საქართველო) კარები ღიაა ჩემთვის“, ბერძნული

კულტურის გასაცნობად მე გავემგზავრები ნაჭარმაგევსა და მუხრანს, ბაგრატიონთა შორის მე ვპოვებ თავშესაფარს“. დასავლეთის ელინური და აღმოსავლეთის კლასიკური პოეზია **საქართველოში** ხვდებიან ერთმანეთს; დასავლეთში ჰომიროსი, აღმოსავლეთში ფირდოუსი, ხოლო შუაში, მათ მიჯნაზე, საქართველოში — რუსთველი, — აი ის ტრიადა, რომლის შემატკბილებული ჩანგი საშუალო საუკუნეთა ბნელეთში — ევროპული რენესანსის დასაწყისს ამზადებს. როგორც ჰომიროსი და ფირდოუსი არ არიან დღეს თავისი მნიშვნელობით კუთვნილება მარტო საბერძნეთისა და აღმოსავლეთისა, ისე არც რუსთველია დღეს კუთვნილება მარტო ქართველებისა; ის ისეთივე საერთაშორისო კულტურული მოვლენაა, როგორც ჰომიროსი და ფირდოუსი, მე ვიტყვი — უფრო მეტი ვიდრე ჰომიროსი და ფირდოუსი; რუსთველმა, უფრო მეტად გადალახა ნაციონალურ-ეროვნული ზღუდეები, ვიდრე ჰომიროსმა და ფირდოუსმა. ვეფხისტყაოსანში უნებლიეთ იპყრობს ყურადღებას საშუალო საუკუნეებისათვის არაჩვეულებრივი ერთა სოლიდარობა; ილიადას მთავარი კვანძი არის ეროვნული შუღლით გამოწვეული ხოცვა-ჟლეტა ბერძნებსა და ტროელებს შორის, შაჰ-ნამეს დედამარღვს შეადგენს საუკუნეობრივი მტრობა ირანსა და თურანს შორის და დაუსრულებელი ეროვნული შურისძიება. ასე არაა ვეფხისტყაოსანში: აქ მთავარი მოტივი არის არა ეროვნული პარტიკულარიზმი, არამედ ინტერნაციონალური სოლიდარობა, აქ მთავარია არა ეროვნული შუღლი და დაუსრულებელი ეროვნული ბრძოლა, არამედ საერთაშორისო თანამშრომლობა. მართლაც, ვინ არის ტარიელი, ავთანდილი და ფრიდონი? ერთია ინდო, მეორე არაბი, მესამე სპარსელი თუ თურქი, — სულ სხვადასხვა ნაციონალური ერთეულების წარმომადგენელნი. რას ემსახურებიან ისინი? არა ეროვნული შუღლის გაღვივებას, არა ნაციონალურ კარჩაკეტილობას, არამედ გაერთიანებული ძალღონით ერთი მიზნის მიღწევას. ჩვენს პოემაში მკითხველის ყურადღებას იპყრობს უმთავრესად მეგობრობისა და ძმობის მოტივი, რომელიც განუყრელად აკავშირებს ერთმანეთთან სამი სხვადასხვა ეროვნების გმირებს. მეგობრობისა და ძმობის ღრმა გრძნობა, რომელიც არ ექვემდებარება სივრცის კატეგორიას (მოიგონეთ პოემის ფართო გეოგრაფიული ჰორიზონტი), სცილდება პოლიტიკურ და ეროვნულ ვიწრო ჩარჩოებს და მოუწოდებს მეგობრებს ზოგადი საკაცობრიო იდეალების სამსახურისაკენ და სწორედ ეს იდეური შინაარსი ამ პოემის შემოქმედს ახასიათებს როგორც ზოგად საკაცობრიო მასშტაბის მოაზროვნეს და პოეტს. ასეთი განწყობილება უსათუოდ სავსებით შეეფარდებოდა რუსთველის ეპოქის ქართული ფეოდალური მონარქიის პოლიტიკურ სახეს, რომელიც აერთიანებდა მთელ კავკასიას მასში შემავალი მრავალტომიანი და მრავალენიანი ერთეულებით, სადაც ქართველებთან ერთად მეგობრულად თანამშრომლობდნენ სომხები, ბერძნები, თურქები, ოსები, ყივჩაღები, ებრაელები (ზანქან ზორობაბელი), სადაც არ გაურბოდნენ დინასტიურ-ნათესაურ კავშირს რუსებთან, ბერძნებთან, ოსებთან,

სელჯუკებთან,

#11

ხვარაზმელებთან, სომხებთან და სხვ., სადაც, დასასრულ, მაჰმადიან პოეტებს, სუფიებს და მწერლებს თავშესაფარს უშენებდნენ, პენსიას უნიშნავდნენ და ყოველნაირად მფარველობდნენ; აქ, სწორედ ამ გარემოში, შეიძლება წარმოშობილიყო მშობისა და მეგობრობის ქადაგება საკაცობრიო იდეალების სამსახურისათვის, განურჩევლად ეროვნებისა. ასეთივე მაღალი, საკაცობრიო და ჰუმანური ხასიათისაა სხვა შეხედულებანიც ჩვენი პოეტისა: პოლიტიკური, სოციალური და ფილოსოფიურ-რელიგიური.

5

პოეტი გარკვეული პოლიტიკური იდეოლოგიის მატარებელია; ის ფეოდალური არისტოკრატის იმ ფრთას ეკუთვნის, რომელიც, პატრონ-ყმურ ურთიერთობაზე დამყარებული, მონარქიული პრინციპის, ცენტრალიზებული ხელისუფლების მომხრე და თავყანისმცემელია. მეფე, პოეტის სიტყვით, „ნებიერია“, იგი უმაღლესი მპყრობელია და პატრონი თავისი ქვეშევრდომებისა; როგორც ღმერთი ცის განუსაზღვრელი მპყრობელია, ისე მეფე — დედამიწისა: „მისგან არს ყოვლი ხელმწიფე სახითა მის მიერითა“. ამიტომ იგი არა მარტო მნათობთა შორის გამეფებულ მზეს ეთანაბრება, იგი არა მარტო „მზისა სწორი“, არამედ „ღვთისასწორიცაა“. აქედან გამომდინარეობს მეფისადმი, თავყანისცემისა და თავგანწირული ერთგულების აუცილებლობა: „ვინცა მოკვდეს მეფეთათვის სულნი მათნი ზეცას რბიან“, — ამბობს პოეტი. მას ვერც კი წარმოუდგენია რაიმე არალოიალური საქციელი უმაღლესი მპყრობელის მიმართ; „ვით მოიხმაროს მონამან პატრონსა ზედა ხრმალია?“ — გვეკითხება იგი. თუ მხედველობაში გვექნება, რომ იმ ეპოქაში, რომელსაც ეკუთვნის ვეფხისტყაოსანი, ჩვენში წარმოებდა პროცესი ერის პოლიტიკურად გაერთიანებისა, რომ ამ პროცესში ცენტრალურ ხელისუფლებას გააფთრებული ბრძოლა უხდებოდა როგორც უამრავ გარეშე მტრებთან, ისე ფეოდალური თვითნებობისა და ანარქიის წინააღმდეგ, რუსთველის პოლიტიკური იდეები, მოწინავედ და პროგრესულად უნდა ჩაითვალოს ეს იდეები ამავე დროს ჰუმანურიცაა, რადგანაც ჩვენი პოეტის იდეალია არა აღმოსავლური დესპოტიზმის, გინა თუ დასავლეთის ცეზარეპაპიზმის წარმომადგენელი, არამედ უხვი, მოწყალე, კაცთმოყვარე,

გონიერი და მართლმსაჯული მეფე.

მრავალრიცხოვანი ლაშქრითა და ბრწყინვალე რაინდობით გარშემორტყმული მონარქიული ხელისუფლების მთავარ დასაყრდენს პოემაში შეადგენს ფეოდალური არისტოკრატია. სხვადასხვა საფეხურისა და უკვე საკმაოდ განვითარებული სავაჭრო-საქალაქო ცხოვრების წარმომადგენელნი — ვაჭრები, რომელნიც, მიუხედავად იმისა, რომ ფეოდალური არისტოკრატია მაინცდამაინც მაღალი აზრისა არაა მათი მორალური და სულიერი თვისებების შესახებ, დიდი გავლენით სარგებლობენ სამეფო კარზე. მდიდარი მონარქიული და ფეოდალური ცხოვრების აუცილებელ ატრიბუტს წარმოადგენენ „ყმანი“, „მსახურნი“, „მონანი“, ერთი სიტყვით — ფეოდალური საზოგადოებრიობის დაბალი საფეხურების წარმომადგენელთა მრავალრიცხოვანი რაზმი. პოეტის

#12

აზრით, ფეოდალიზმის ძირითადი საფუძვლები შეურყეველია, სოციალურად განსხვავებული საფეხურების არსებობა საზოგადოებრივი ცხოვრების ურყევი კანონია, ასე, რომ ის თავიდანვე აცხადებს:

რაცა ვის რა ბედმან მისცეს, დასჯერდეს და მას უზნობდეს,
მუშა მიწყვი მუშაკობდეს, მეომარი გულოვნებდეს.

და თუ ის ერთს ადგილას ამბობს:

მიეც საჭურჭლე გლახაკთა, ათავისუფლე მონები,
შენ დაამდიდრე ყოველი, ობოლი, არასმქონები, -

ეს, რასაკვირველია, არ არის პროტესტი, არსებული სოციალური კანონის წინააღმდეგ მიმართული, ეს არის მხოლოდ გამოვლინება ჰუმანიზმისა, მოთხოვნილება ამ კანონის უკიდურესობათა შერბილებისა, მონებისა და ყმებისადმი ადამიანური დამოკიდებულებისა და ქველმოქმედების გზით მათი მდგომარეობის გაუმჯობესებისა. პატრონ-ყმურ ურთიერთობაში პოეტს სურს შეიტანოს მამაშვილური დამოკიდებულების, სიყვარულის ელემენტები: „სჯობან ყოვლთა მოყვარულთა პატრონ-ყმანი მოყვარულნი“, — ამბობს ის. იმ დროისათვის, რასაკვირველია, ესეც დიდი, მნიშვნელოვანი და ჰუმანური ნაბიჯია.

ესევე უნდა ითქვას იმ სოციალური კატეგორიის შესახებაც, რომელსაც

ქალები ეკუთვნიან. მე, რასაკვირველია, არ მინდა ბოროტად გამოვიყენო პოეტის ცნობილი აფორიზმი: „ლეკვი ლომისა სწორია, ძუ იყოს, თუნდა ხვადია“, და ვთქვა, როგორც ამას ჩვენში სჩადიან ზოგიერთები, რომ რუსთველი ქალთა ემანსიპაციის მქადაგებელია, რომ ის მოითხოვს ქალის გათანასწორებას მამაკაცთან უფლებრივად და მდგომარეობით. არა, ამისთანა რამეს იმ დროს, საშუალო საუკუნეებში, ვერც რუსთველი მოითხოვდა და იქადაგებდა. მაგრამ მისი შეხედულება ქალზე მაინც მაღალი, ფაქიზი, ჰუმანური და საშუალო საუკუნეებისათვის არაჩვეულებრივია. არ გეგონოთ, რომ ვაჭარებ. აი ფაქტები. მაშინ, როდესაც დასავლეთ ევროპაში ქალს, როგორც ბოროტების წყაროსა და ეშმაკის კერძს, კუდიანადა თვლიდნენ და არაიშვიათად ცეცხლის კოცონზე სწვავდნენ, რუსთველი თინათინისა და ნესტან-დარეჯანის ღვთაებრივ ტიპებსა ჰქმნის. აღმოსავლეთში, 1120 წელს დაწერილს „ბაამიანში“, ერთ-ერთი ირანელი ანონიმი ამბობს: „დიაცი რაზომც ჰკვიანი და ბრძენი იყოს, მისგან ხელმწიფობისა ქმნა როგორ იქმნების ანუ რით ღონითა მოხდების“ (ხელნაწ. საქართ. მუზეუმ. A 999, ფურც. 44, ა).

ამ დროს ჩვენი პოეტი საყოველთაოდ აცხადებს:

თუმცა ქალია ხელმწიფედ მართ ღმრთისა დანაზადია
არ გათნევთ, იცის მეფობა, უთქვენოდ გვითქვამს კვლა, დია.

უფროსი თანამედროვე რუსთველისა, გამოჩენილი აზერბაიჯანელი კლასიკოსი ნიზამი განჯელი თავის „ლეილ-მეჯნუნიანში“ აცხადებს:

შეაბი ქალსა მახვილი წელზე -
ქალად დარჩება ის სარეცელზე;
თუნდ ძუ-ლომივით ჰქონდეს მას ძალი,
მაინც ქალადა შობილა ქალი“².

#13

ამაზე ჩვენი პოეტი უპასუხებს „ლეკვი ლომისა სწორია, ძუ იყოს, თუნდა ხვადია“. განა შეიძლება ამაზე შორს წასვლა? ეს ასეც იყო მოსალოდნელი საქართველოში, სადაც ქალში ხედავდნენ არა ბოროტის საწყისს ევას, როგორც დასავლეთ ევროპაში, არამედ ბოროტისაგან გამომხსნელის იესოს დედას, იმ ღვთისმშობელს, რომლის წილხდომილად რუსთველის ეპოქის დასაწყისში გამოცხადებულ იქნა საქართველო, ეს მოსალოდნელი იყო საქართველოში,

² ჩემი საკუთარი თარგმანი რუსული ტექსტიდან - კ.კ.

რომლის განმანათლებლად, ნინოს სახით, ქალი იყო აღიარებული, იმ საქართველოში, სადაც ჯერ კიდევ მეათე საუკუნეში ქალს ეუბნებოდა: „ვხედავ ძალსა შენსა, ვითარცა ძალსა ლომისა ძუვისასა, რომელი იზახის ყოველსავე ზედა ოთხფერხსა, გინა ვითარცა ორბი დედალი, რომელი აღვიდის სიმაღლესა ჰაერისა უფროდს მამლისა“ (ნინოს შატბერდული ცხოვრება); ეს მოსალოდნელი იყო საქართველოში, სადაც XII საუკუნეში ცნობილი ნიკოლოზ გულაბერიძე ერთ-ერთ თავის შრომაში სპეციალურად ლაპარაკობს „ღირსებისა და პატივისათვის ქალისა“ (საკითხავი სვეტისა ცხოველისა), იმ საქართველოში, სადაც მეფობს ქალი, თამარი, რომლისაგან განდგომილ დიდებულებს ამშვიდებენ და მორჩილებაში მოიყვანენ, ისტორიკოსის ცნობით, მანდილოსნები ხუაშაქი და კრავია.

ასეთივე დიდ ჰუმანისტად გვევლინება რუსთველი ფილოსოფიურ-რელიგიური აზროვნების სფეროშიაც. მისი დრო იყო ის დრო, როდესაც დასავლეთ ევროპაში გაბატონებული იყო სქოლასტიკა ყოველივე მისი უარყოფითი მხარეებით; ეს ის დრო იყო, როდესაც აზროვნების თავისუფლება შეზღუდული იყო საღვთო წერილისა და წმინდა მამების თხზულებათა ავტორიტეტით, როდესაც ფილოსოფია თეოლოგიის სამსახურში იყო, ეს იყო დრო, როდესაც შესაწყნარებელი იყო მხოლოდ ისეთი მოძღვრება, რომელიც დადასტურებას საღვთო წერილში ჰპოულობდა, და ყოველივე გადახვევა გამოფიტული ქრისტიანული ორთოდოქსიიდან, როგორც მწვალებლობა და სექტანტობა, იდევნებოდა და ინკვიზიციის კოცონში ეხვეოდა. მოვიგონოთ მანგანის აკადემიის, კონსტანტინოპოლში, გამოჩენილი პროფესორები მიხეილ ფსელოსი და იოანე იტალი, მატარებელნი ელიზიზმის საუკეთესო ტრადიციებისა; თავისუფალი აზროვნებისათვის ისინი ჯერ კიდევ საჯაროდ შეაჩვენეს და მერე კონსტანტინოპოლიდანაც კი გააძევეს. არც სამუსლიმანო აღმოსავლეთში იყო უკეთესი მდგომარეობა; აქ საქმე იქამდის მივიდა, რომ ირანული ლიტერატურის კორიფეები სუფიზმის მისტიკურ ვუალში ხვევენ რომანტიული პოეზიის საუკეთესო მარგალიტებს; შეყვარებულ ქალ-ვაჟთა რომანტიული ლტოლვა მისწრაფებანი მათ ალეგორიულად წარმოუდგენიათ, როგორც ლტოლვა ადამიანის სულისა ღვთაებისადმი. როგორც „ღვთაებრივი მიჯნურობა“ და სურვილი ღვთაებასთან შერწყმისა და გაერთიანებისა. რუსთველი თვისუფალია როგორც დასავლეთის მისტიკური სქოლასტიკისაგან, ისე აღმოსავლეთის მისტიკური სუფიზმისაგან. დღეს ბევრსა წერენ და დაობენ მისი ფილოსოფიური კონცეფციის შესახებ: ზოგი მას წინაპლატონური ფილოსოფიის წარმომადგენლად თვლის, ზოგი პლატონიკად, ზოგი არისტოტელიკად. ზოგი ნეოპლატონიკად, ზოგი სტოეღად, ზოგი სუფისტად. შესაძლებელია მის ნაწარმოებში

მოიძებნოს ელემენტები ყველა აქ დასახელებული ფილოსოფიური სისტემისა, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ის თავყვანისმცემელია მშრალი დოქტრინიურობისა და ფილოსოფიური დოგმატიზმისა, რომ ის მიმდევარია უეჭველად ამა თუ იმ ზუსტად განსაზღვრული ფილოსოფიური სკოლისა. არა, რუსთველი არ ჩანს ისეთ მოაზროვნედ, რომელიც რომელიმე ფილოსოფიური დოქტრინის ვიწროდ შემოფარგლულ ნაჭუჭში ეტეოდეს, ის იღებს და ისრუტავს თითოეული ფილოსოფიური სისტემიდან იმას, რასაც მასში ხედავს საუკეთესოს, საყოველთაოს, საკაცობრიოს. ის პროდუქტია დასავლეთში XI საუკუნიდან დაწყებული სინთეზური მიმართულებისა ფილოსოფიაში, რომელსაც ჩვენში ისეთი მკვეთრი წარმომადგენლები ჰყავს, როგორიც არიან ეფრემ მცირე და იოანე პეტრიწი, მთარგმნელნი ქართულ ენაზე როგორც არისტოტელიკური შრომებისა, ისე ნეოპლატონურისაც; ის შეგირდი და მიმდევარია ქართული ფილოსოფიური აზროვნების და მწერლობის ფუძემდებლის იოანე პეტრიწისა, რომელიც ფილოსოფიას ისმენდა ზემოდასახელებული მიხეილ ფსელოსისა და იოანე იტალიისაგან და მათთან ერთად თავისუფალი აზროვნებისათვის საკმაოდ იგემა ჯერ კიდევ ბიზანტიაში. ეს ის იოანე პეტრიწია, რომელმაც „ენაცა ქართული ენისადა ბერძნულისა განაწყო და ხედვაიცა ფილოსოფოსთა განცდისა აარისტოტელურა“. ამიტომ გასაკვირველი არაა, რომ რუსთველი თავისუფალია სქოლასტიკის ყველა წვრილმანისაგან, თავისუფალია სქოლასტიკური მისტიკისაგან უფრო მეტად, ვიდრე მის შემდეგ ევროპაში ამღერებული დანტე. მისი გმირები უფრო ამქვეყნიურ ხორციელ არსებებს წარმოადგენენ, ვიდრე „ღვთაებრივი კომედიის“ სისხლგამოცლილი ფიგურები. აიღეთ, ერთი მხრით, ბეატრიჩე: „ეს არის მაღალი ოცნება, ჭკრეტისა და თავყვანისცემის საგანი, კეთილშობილურად დამუშავებული მედალიონი ლამაზი ქალის სახით და მასში მოთავსებული საყვარელი ადამიანის თმებით, მაგრამ ბოლოს და ბოლოს აქ არ არის ნამდვილი ქალი“ (შეადარეთ მას ხორცისა და სისხლისაგან შექმნილი ნესტან-დარეჯანი, რომელიც ხავერდით რბილი და ნაზია სამიჯნურო ალერსის დროს, ხოლო აღშფოთებისა და მრისხანების ჟამს სასტიკი და შეუბრალებელი, როგორც ჯიქი; იგი ესწრაფვის ზეციურ სიმაღლეს სიყვარულის განსაგრძობად და დასაგვირგვინებლად ამქვეყნიურ, მიწიურ ფორმებში. რუსთველი მგოსანია მზის, სინათლის, ლამაზი, ნატიფი სხეულის და ამქვეყნიური ცხოვრების ყველა მისი სიამოვნება სიმძიმით. რუსთველი ის პოეტია, რომლის დროშაზე სწერია: „ვისთვის კვდები, ვერ მიხვდები, თუ სოფელსა მოიძულე“, რომელიც პასივობას კი არ ქადაგებს, არამედ ბრძოლას, გაკაჟებას, „ვით ქვითკირი“ ამიტომ მას არაფერი საერთო აქვს არც აღმოსავლეთის მისტიკურ სუფიზმთან, რომლის კონცეფციას ის ეკამათება კიდევაც თემის შესავალში, როდესაც ამბობს:

ვთქვა მიჯნურობა: პირველი — ტომი და გვარი ზენათა,
მწელად სათქმელი, საჭირო გამოსაგები ენათა;
იგია საქმე საზეო, მომცემი აღმაფრენათა,
ვინცა ეცდების, თმობაცა ჰქონდა მრავალთა წყენათა.
მას ერთსა მიჯნურობასა ჰკვიანნი ვერ მიხვდებიან,
ენა დაშვრების, მსმენლისა ყურნიცა დავალდებიან.

#15

და რადგანაც ასეთია ის სუფისტური, ზეციური სიყვარული, განაგრძობს პოეტი, მე იმას კი არ ვუგალობ, არამედ „ვთქვენ ხელობანი ქვენანი რომელნი ხორცთა ხვდებიან“-ო.

საშუალო საუკუნეთა ცხოვრების ფონზე რუსთველი უდაოდ გამოირჩევა ჰუმანური შეხედულებებით რელიგიურ სფეროშიაც მან გადალახა რელიგიური კარჩაკეტილობა ისე, როგორც ნაციონალური. ის შორსაა ვიწრო და გონებაშემზღუდველი დოგმატიკური ორთოდოქსიისაგან, თავის პოემაში ის შეგნებულად უვლის ყველაფერს, რაც გამომჟღავნებულია კონფესიური პარტიკულარიზმისა და აღმსარებლობითი გარეგნობისა. რათა გასაგები და მისაღები იყოს საქართველოში მცხოვრებ სხვადასხვა რელიგიის მიმდევართათვის, ის ისე ზოგადად და ფრთხილად გამოსთქვამს თავის აზრებს, რომ დღეს თავსამტკრვე საგნად გამხდარა გამორკვევა იმისა, თუ რომელი რელიგიური სისტემის ადეპტია ის. მისი ღმერთი არ არის საკუთრება რომელიმე ერისა, მსგავსად ებრაელთა იეგოვასი და მაჰმადიანთა ალაჰისა, ის „შემწეა ყოველთა მიწიერთა“, ის არ არის მრისხანე ტირანი და შურისმძიებელი, მსგავსად ალაჰისა და იეგოვასი, ის არის „ტკბილად მწყალობელი და მხედი“. ასეთი მიდგომა რელიგიისადმი შესაძლებელი იყო ქართველთა შორის, რომელნიც სარწუნოებრივ სფეროში არ იზიარებდნენ ბიზანტიურ ულტრა-რიტუალურსა და კონსერვატიულ-რიგორისტულ შეხედულებებს. ამის დამამტკიცებელია მათი მონაწილეობა XI საუკუნეში ეკლესიათა გაყოფის შესახებ გამართულ პაექრობაში, როდესაც გიორგი ათონელი აშკარად მიემხრო მეზრძოლ პარტიათა პროგრესულ-სპირიტუალისტურ ფრთას. ქართველებისათვის უცხო იყო რელიგიური შეუწყნარებლობა და ფანატიზმი. აქ თავისუფლად გრძნობდნენ თავს ყოველგვარი რელიგიის მიმდევარნი: დავით აღმაშენებელი, რომელიც ზედმიწევნით მცოდნე იყო ყურანისა და მაჰმადიანთა მეჩეთში დადიოდა, არანაკლებ სცემდა პატივს მათს რელიგიურ ჩვეულებებს, ვიდრე თვით მაჰმადიანი თავადები. ეს მან იმიტაც დაამტკიცა, რომ ერთს კომისიაში, რომელშიაც ქრისტიანთა დავა ირჩეოდა, მან

მოიწვია როგორც მართლმადიდებელთა სამღვდლოება, ისე სომეხ-გრიგორიანთა, აგრეთვე მაჰმადიანების შეიხი და ყადი. აზროვნების თავისუფლებით და რელიგიური ტოლერანტობით აიხსნება ის გარემოება, რომ ე. წ. სინოდიკონიდან, რომელიც ლიტურგიკული მიზნებით იყო თარგმნილი XII საუკუნეში, ამოგდებულ იქნა ფილოსოფოსის იოანე იტალის წინააღმდეგ მიმართული კურიოზული დებულებანი ანუ ანაფემატიზმები.

ასეთია ის მაღალი, მოწინავე, თავისუფალი და ჰუმანური აზრები, რომელთაც რუსთველს მსოფლიო ლიტერატურულ პარნასზე ერთი პირველ ადგილთაგანი მოუპოვეს. ეს აზრები მეტეორივით არ გამოჩენილა ჩვენი ცხოვრების ჰორიზონტზე, ისინი მომზადებულია მთელი წარსული დროის კულტურული ცხოვრებით, ისინი განაყოფიერებულია და აღმოცენებული კლასიკური პერიოდის ნიადაგზე, ისინი ქართულმა სინამდვილემ შეამზადა და წარმოშვა.

#16

6

ვეფხისტყაოსანი, როგორც ვთქვით, დღეს გამარჯვებული ხალხის კუთვნილებადაა ჩვენში აღიარებული. ის შევიდა კლასიკური მემკვიდრეობის იმ ფონდში, რომელიც შესაძლებელია გამოყენებულ იქნას სოციალისტური კულტურის მშენებლობისას. მარქსიზმის კლასიკოსები კულტურული მემკვიდრეობის გამოყენებისას მოითხოვენ მისდამი კრიტიკულ მიდგომას, მისი ელემენტების დიფერენციაციას, რადგანაც ყველა ელემენტი წარსულისა არაა გამოსადეგი სოციალისტური კულტურის მშენებლობისათვის. როგორ, რა მხრივ შეიძლება დღეს ჩვენში, სოციალიზმის ხანაში, გამოყენება ვეფხისტყაოსნისა, რა შეუძლია მის ავტორს მოგვცეს ჩვენ?

ცენტრალური კომიტეტის 1934 წლის 20 აგვისტოს დადგენილებაში ნათქვამია: ვეფხისტყაოსანი „წარმოადგენს პოეტური შემოქმედების იმ ჯერ კიდევ მიუწვდომელ მწვერვალს, რომელზეც უნდა სწავლობდეს საქართველოს თანამედროვე საბჭოთა ლიტერატურა“. რა შეუძლია ისწავლოს თანამედროვე ლიტერატურამ ვეფხისტყაოსნის ავტორისაგან?

ვეფხისტყაოსანი ყურადღებას იპყრობს სინამდვილისადმი განსაკუთრებული ინტერესით, ადამიანის სულის ცოდნით, ადამიანის გულისთქმათა რეალისტური ასახვით, ერთი სიტყვით — მართლის თქმით. მართლის თქმა, ანუ, როგორც დღეს ვამბობთ „სოციალისტური რეალიზმი“ არის ძირითადი შემოქმედებითი მეთოდი თანამედროვე საბჭოთა ლიტერატურისა.

ეს ერთი. მეორე — რუსთველი იძლევა თავისი ეპოქის ფსიქო-იდეოლოგიის სრულსა და ამომწურავს, ზუსტ სურათს, ამ მხრივ ის უთუოდ შეიძლება გახდეს

მისაბამ მაგალითად თანამედროვე მწერლისათვისაც.

მესამე — ხერხი მხატვრული სახეების შექმნისა, ამ სახეების მდგომარეობასა და მომენტთან შეხამებისა და გზები მათი ადამიანზე ზემოქმედებისა შეუდარებელი ოსტატობით არის მოცემული ჩვენი პოეტის შემოქმედებაში, ამ მხრივ, ის მასწავლებლობას გაუწევს ყოველი ეპოქის მწერალს.

დასასრულ, მისი შეუდარებელი, პირდაპირ ვირტუოზული ლექსი, ტექნიკა ლექსის თქმისა, მელექსეობისა, უნარი სალიტერატურო ენის სასაუბროსთან დაახლოებისა არასდროს არავისათვის არ დაჰკარგავს ნორმისა და ნიმუშის მნიშვნელობას.

მაგრამ ვეფხისტყაოსანი ძვირფასია და მიმზიდველი არა მარტო მწერლებისათვის, არა მარტო ლიტერატურულ დარგში, არამედ ჩვენი დღევანდელი ცხოვრების სხვა უბანზედაც.

პოემის მთავარ პერსონაჟებს, როგორც ცნობილია, ახასიათებს არაჩვეულებრივი გმირობა, მამაცობა, გამბედაობა და შეუპოვრობა. ისინი არაჩვეულებრივი გამბედაობით გადალახავენ თვალუწვდენელ ზღვებსა და ხმელეთის უდაბნოებს, ისინი თანაბარი მამაცობით ებრძვიან როგორც ლომ-ვეფხებსა და ავსულებს, — ქაჯებსა და დევებს, — ისე მეკობრეებსა და ყოველგვარ მტრებს; ისინი თავგამოდებით ებრძვიან ბოროტებას და ბნელეთს, სანამ არ იტყვიან: „ბოროტსა სძლია კეთილმა, არსება მისი გრძელია“. სად ჰპოებს ყველაფერი

#17

ეს შესაფერის რეზონანსს და გამოძახილს, თუ არა ჩვენს დიად სამშობლოში, სადაც წარმოიშვა და დაირაზმა მრავალრიცხოვანი არმია დამკვრელების, სტახანოველებისა და შრომის ავთანდილ ტარიელებისა ქარხანა-ფაბრიკებში, საკოლმეურნეო მინდვრებში, ტექნიკის, მეცნიერების და ხელოვნების ფრონტზე?! ვის გულში ჰპოებს ტარიელ-ავთანდილის გმირობა მეტ გამოძახილს, თუ არა ჩვენი საამაყო შევარდნების, ჩვენი თავდადებული მფრინავებისა, რომელნიც ადამიანისათვის უჩვეულო გამბედაობით სერავენ ოკეანეებს, ყინულოვან უდაბნოებს, ჩრდილოეთის პოლუსს, არქტიკის ნისლოვან სივრცეებს და ყველგან აფრიალებენ სოციალისტური სამშობლოს ალისფერ დროშას?! ვისთვის იქნება უფრო მეტად საგულისხმო თავდადება ავთანდილისა, თუ არა ჩვენი სამშობლოს საგუშაგოზე მდგომი გმირებისათვის, სადაც მმა მმას სცვლის, მამა შვილს და შვილი მამას?! ჭეშმარიტად, ამ მხრივ ვეფხისტყაოსანი ჩვენი დიადი სამშობლოს კუთვნილებაა!

ვეფხისტყაოსნის ლეიტმოტივია ძმობა, მეგობრობა, ამხანაგობა, ერთიმეორის დახმარება და მეგობრისათვის თავდადება. ავთანდილი საკუთარ

ინტერესებს იგივეებს, ის ხელს იღებს დროებით მის მიერ დიდი გარჯით მოპოებულ პირად ბედნიერებაზე იმისათვის, რომ დაეხმაროს გაჭირვებაში მყოფ ძმადნაფიცს ტარიელს და გააბედნიეროს ის. განა ამგვარი საქციელის პოეზიას და მიმზიდველობას ვინმე გაიგებს და განიცდის ისე, როგორც ეს შესაძლებელია ჩვენში, ჩვენს დიად სამშობლოში, სადაც, პარტიის ნაციონალური პოლიტიკის წყალობით, შექმნილია ისტორიაში უმაგალითო და გაუგონარი მტკიცე კავშირი მრავალრიცხოვანი ერებისა, რომელნიც, ერთი სულით და გულისთქმით განმტკიცებულნი, ერთი ინტერესით გამსჭვალულნი, ნამდვილ ძმურ ოჯახს წარმოადგენენ?! ამ ოჯახის ერთი წევრის ბედნიერება მეორის ბედნიერებაა, ერთის მიღწევა, მეორის მიღწევაა, ერთის სიხარული მეორის სიხარულია. ამის მკაფიო და მკვეთრ მაგალითს, თუ გნებავთ, დღევანდელი ჩვენი საიუბილეო ზეიმი წარმოადგენს: გადახედეთ ჩვენს საპატიო და ძვირფას სტუმრებს, ჩვენი კავშირის „ადამიანთა სულის ინჟინრებს“, საიდან არ მოსულან ისინი, რომ ჩვენი სიხარული გაიზიარონ და თავის სიხარულად მიიჩნიონ ის?! ჭეშმარიტად ჩვენზე, ჩვენს სამშობლოში გაბატონებულ ძმობა-მეგობრობაზე ზედმიწევნით გამოჭრილია შემდეგი სიტყვები ვეფხისტყაოსანისა:

ხამს მოყვარე მოყვრისათვის თავი ჭირსა არ დამრიდად,
გული მისცეს გულისათვის, სიყვარული გზად და ხიდად,
კვლა მიჯნურსა მიჯნურისა ჭირი უჩნდეს ჭირად დიდად,
აჰა, მაქვსმცა უმისოსა ლხინი არმად, თავი ფლიდად.

ტარიელს, რომელიც კანონიერი მემკვიდრეა ინდოეთისა, განსაცდელი მიადგა კარს; მას ართმევენ არა მარტო სატრფოს, არამედ სამშობლოსაც. ის მთელი თავისი ტიტანური ძალით აღემართება თავისი ქვეყნის დასაცავად, მისი სამშობლო რომ სხვას ხელში ჩაუვარდეს, ის ამას არ დაუშვებს არასდროს, ის მზადაა სისხლით დაიცვას ის. „სპარსთა ვერა ვიქმ ინდოეთისა